

М.І. Карпенко

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Старобільськ, пл. Гоголя,3, Україна
karpenko.m.i@yandex.ru

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ ДО ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'Я ШКОЛЯРІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Ключові слова: педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського; підготовка вчителів; формування культури здоров'я школярів; духовне здоров'я; психологічне здоров'я; фізичне здоров'я.

Різке погіршення здоров'я учнівської молоді в повоєнні роки обумовило гостру потребу в проведенні нових досліджень і розробок щодо укріплення та збереження здоров'я підростаючого покоління.

Дослідниця С. Шенделева, займаючись вивченням проблеми підготовки майбутніх учителів до формування культури здоров'я школярів у педагогічних вишах Росії (1918 – кінець 90-х рр. ХХ ст.), зазначила, що у 50 – 70-і рр., завдяки скоординованій діяльності педіатрів, гігієністів, учителів та шкільних лікарів, було відзначено покращення фізичного розвитку дітей та підлітків (знизилася частота хронічних захворювань, туберкульозної інтоксикації тощо). Але, незважаючи на значну кількість досліджень, які відзначали вплив того чи іншого фактору освітнього середовища на здоров'я учнів, упровадження їх у педагогіку відбувалося дуже повільно. Спеціалізація наук призвела до все більшого розмежування педагогіки та шкільної гігієни. Турботу про здоров'я дітей почали повністю делегувати медицині, участь педагогів у цьому процесі фактично не передбачалася. Негативним фактором, що ускладнював рішення проблеми збереження здоров'я учнів, стало утвердження у педагогіці й практиці освіти знаннєвої парадигми, угасання гуманістичних тенденцій її розвитку [17].

Педагогічний талант, висока ерудованість та любов до дітей зумовили прагнення В. О. Сухомлинського звернутися до проблеми впровадження у Павлівській середній школі здоров'язберігаючого навчально-виховного процесу. Адже валеологізація освітнього середовища була, по-перше, засобом підвищення успішності навчальної діяльності, а по-друге, умовою досягнення виховної мети – гармонійного розвитку особистості дитини.

В. О. Сухомлинський виокремлював особливу місію педагога у формуванні здоров'я та культури здоров'я молоді людини. Розпочинаючи „Сто порад учителям”, павлівський геній пише: „Від нас, від нашого вміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежить її (дитини – *К.М.*) життя, здоров'я, розум, характер, воля, громадянське й інтелектуальне обличчя, її місце і роль у житті, її щастя” [16, с. 420]. Саме тому одним із напрямів удосконалення майстерності вчителів Павлівської середньої школи стала підготовка їх до формування культури здоров'я учнів.

З перших років роботи у школі Василь Олександрович створював команду однодумців – людей, які добре знають педагогічну справу та мають палке бажання виховувати всебічно розвинену, здорову Людину. Згуртування вчителів у єдиний колектив за рахунок диференціації обов'язків та вмілого координування адміністрацією школи дало можливість забезпечити єдиний системний підхід до реалізації задумів.

Проаналізувавши педагогічну спадщину В. О. Сухомлинського, виокремимо суб'єкти процесу формування культури здоров'я школярів:

- педагогічний колектив школи (адміністрація, учителі-предметники, бібліотекарі, учитель фізичної культури, тренери спортивних гуртків);
- класні керівники – головні учасники – реалізатори змісту процесу формування культури здоров'я учнів кожного класу;
- медичний працівник школи;
- сім'я школярів, яка брала безпосередню активну участь у процесі всебічного розвитку особистості через виховні здоров'язберігаючі заходи за межами школи;
- громадськість селища;
- школярі з відповідними особливостями психофізіологічного розвитку та індивідуальним потенціалом здоров'я [2 – 16].

Інтеграція їхніх педагогічних впливів сприяла безперервності процесу валеологічного виховання та формування відповідних якостей особистості дитини.

Заслуговує на увагу роль самого Василя Олександровича у процесі формування культури здоров'я учнів. Працюючи на посаді директора школи, він був безпосереднім організатором та керівником цього процесу.

З відеоматеріалу особистої бесіди працівників меморіально-педагогічного музею з Ганною Іванівною Сухомлинською – дружиною, педагогом Павлиської середньої школи, соратником та помічником Василя Олександровича, стає зрозуміло, що особливою рисою народного вчителя була внутрішня психологічна міць та сила духу: „Він був немічною, фізично слабкою, але дуже вольовою людиною. Ця сила духу була настільки великою, що змогла перебороти всі хвороби та труднощі. Василь Олександрович завжди був прикладом для учнів та учителів” [1].

Ставлення керівника школи до кожного педагога, його проблем, допомога у їх вирішенні, турбота про створення можливостей кваліфікаційного росту – усе це створювало у вчителів уявлення про те, наскільки він потрібний школі та своїм колегам, безпосередньо впливало на його професійну самооцінку. Заслуговує на увагу той факт, що Василь Олександрович кожного дня зустрічав педагогів та школярів на порозі школи. Учений добре розумів взаємообумовленість емоційного стану, настрою вчителя та процесу й результатів його роботи. В. О. Сухомлинський постійно цікавився здоров'ям, настроєм, атмосферою в сім'ї колег, брав посильну участь у вирішенні їхніх житлових та побутових проблем. Діяльність педагогів з впровадження здоров'ятворчих елементів у навчально-виховний процес та формування культури здоров'я вихованців морально й матеріально стимулювалася адміністративною структурою Павлиської школи.

Заслугою В. О. Сухомлинського також стало створення в освітньому закладі здоров'ятворчої матеріальної бази: побудова додаткових приміщень для навчання, озеленення шкільної та пришкільної території, закладка саду, теплиць, виноградників, регулярне оновлення навчально-методичного забезпечення, закупівля матеріально-технічного обладнання тощо.

Будучи безпосереднім керівником та організатором процесу формування культури здоров'я школярів Василь Олександрович залишав педагогам можливість авторської діяльності, адже наскільки більшими є самостійність та можливості для прояву особистої ініціативи вчителя, настільки привабливою для них є педагогічна праця.

Готовність учителя до здоров'ятворчої діяльності було визначено наявністю у нього педагогічних та валеологічних знань, умінь та навичок, високоморальних особистісних якостей та відповідної зразкової поведінки.

Спробуємо з'ясувати, як саме відбувалася підготовка вчителів до формування культури здоров'я учнів. Аналіз педагогічної спадщини павлівського вченого та архівних матеріалів педагогічно-меморіального музею В. О. Сухомлинського за цією проблематикою свідчать про наявність двох напрямків підготовки: проєктувального та дослідницького [2 – 16].

Основними завданнями **проєктувального напрямку** підготовки вчителів були:

- визначення домінантою навчально-виховного процесу турботу про здоров'я учнів;
- визначення здоров'ятворчого потенціалу освітнього процесу, педагогічної діяльності, навколишнього середовища й режиму навчально-виховної діяльності у школі та поза нею;
- виявлення взаємообумовленості та взаємовпливу елементів навчально-виховного процесу;
- об'єднання суб'єктів виховної діяльності, відповідальних за організацію процесу формування культури здоров'я школярів;
- аналіз педагогічної діяльності з метою виявлення ефективних методів та прийомів валеологічної роботи;
- визначення конкретних цілей та завдань роботи кожного учасника навчально-виховного процесу;
- визначення дефіциту знань, умінь та навичок суб'єктів педагогічної діяльності в питаннях здоров'язбереження;
- вибір способів та форм валеологічного виховання відповідно до індивідуальних та вікових особливостей розвитку школярів;
- вибір тактичних дій кожного члена педагогічного колективу щодо формування культури здоров'я учнів.

Основним завданням **дослідницького напрямку** підготовки було підвищення компетентності в питаннях валеологічного виховання кожного суб'єкта освітньої діяльності. Реалізація цього напрямку здійснювалася через:

- 1) безперервне підвищення кваліфікації педагогічних працівників у питаннях збереження здоров'я учнів;
- 2) дослідно-експериментальну та інноваційну діяльність;
- 3) визначення, узагальнення та пропаганду найбільш ефективних методів та форм здоров'ятворчої роботи.

Формами й методами підготовки вчителів Павлівської середньої школи до виховання культури здоров'я школярів були:

- засідання педагогічної ради;
- проведення психологічних семінарів;
- взаємовідвідування уроків;
- самоосвіта вчителів (вивчення наук та створення виховної бібліотеки);
- саморефлексія вчителів з метою удосконалення педагогічної майстерності;
- складання перспективного плану виховної роботи на тиждень, місяць, чверть, навчальний рік, весь період навчання;
- ведення щоденника вчителя (лонгітюдне спостереження);
- ведення записника вчителя;
- створення рукописного журналу „Педагогічна думка”;
- організація занять батьківської школи.

Зупинимось більш детально на аналізі форм та методів підготовки вчителів до формування культури здоров'я школярів. Дослідження протоколів засідань

педагогічної ради за період з 1949 до 1970 рр. показало, що вирішення проблеми формування здоров'я та культури здоров'я учнів посідало чільне місце. До постійного складу педагогічної ради входили: учителі, старший піонервожатий, бібліотекар, вихователі груп подовженого дня, лікарі, керівники гуртків, директор школи, завуч, заступник директора з господарства й п'ять – сім членів батьківського кабінету. Цей склад давав змогу кваліфіковано реалізувати завдання валеологічного виховання.

– Педагогічна рада акцентувала увагу на таких питаннях: лікування хворих і зміцнення здоров'я слабких дітей; виділення коштів для додаткового харчування, лікування учнів у санаторіях; піклування про режим праці й відпочинку дітей і вчителів; періодичні повідомлення лікаря про стан здоров'я учнів, про відповідність навчально-технічного забезпечення школи санітарним нормам; обговорення питання про посиленість і тривалість суспільно-корисної праці для кожного віку школярів; про естетичну обстановку в школі, її створення і збереження, про мовну культуру, про додержання норм і правил шкільної гігієни; затвердження планів виховної роботи на навчальний рік, канікули; обговорення змісту навчальних програм, складання на основі цього обов'язкового переліку знань та вмінь з кожного предмета тощо. Значну увагу було приділено організації позакласної та позашкільної виховної роботи (організації гуртків, загонів, спілок) [3].

З вересня 1965 р. у Павлівській середній школі розпочав свою роботу **психологічний семінар** для вчителів, який повинен був максимально привернути увагу педагогів до особистості школяра, до вивчення його можливостей, здібностей, задатків, інтересів та нахилів. Найчастіше психологічний семінар мав таку структуру: I частина – розповідь одного з вихователів (класного керівника чи керівника гуртка) про духовне життя свого колективу, про його прагнення, радощі або прикрощі; II частина – характеристика вихователем одного або двох учнів; III частина – обговорення вихованця вчителями, які добре знають його або зустрічають труднощі в підході до нього, у взаємовідносинах з ним; IV частина – колектив визначав, що повинен робити той учитель, який є вихователем цієї дитини [14, с. 57].

Цікавим є те, що у педагогічній характеристиці перше місце посідав аналіз стану здоров'я, фізичного та психічного розвитку дитини, характеристика умов її всебічного розвитку. Учитель розповідав про свої спостереження, а також про результати періодичного медичного обстеження і про спостереження лікаря. На основі цього колектив рекомендував певні заходи щодо індивідуального здоров'я та розвитку конкретної дитини.

Вивчення протоколів засідання психологічних семінарів свідчить, що в роботі значну увагу було приділено дослідженню проблеми формування та збереження духовного, психічного та фізичного здоров'я учнів. Так, на засіданні психологічного семінару 13 жовтня 1966 р. В. О. Сухомлинський робив доповідь на тему „Психічні особливості підлітків”, значну увагу приділивши віковим фізіологічним змінам учня, їх впливу на загальний стан організму та на успішність навчання. З урахуванням цього на семінарі було ухвалено: з метою кращого навчання й виховання підлітків кожен учитель повинен знати вікову й педагогічну психологію підлітків, кожного дня працювати над підвищенням свого наукового й фахового рівня для того, щоб завжди відчувати свою життєву й педагогічну вищість над учнями [5].

Однією з форм підготовки вчителів до формування культури здоров'я школярів було **взаємовідвідування уроків**. В. О. Сухомлинський наполягав на тому, щоб учителі (особливо на початку педагогічної діяльності) відвідували уроки один одного, робили їх аналіз та переймали найефективніші методи та прийоми роботи. Так, педагогічна рада 13 листопада 1962 р., заслухавши доповідь В. О. Сухомлинського про впровадження передового педагогічного досвіду, ухвалила здійснювати такі заходи:

– планомірно проводити взаємовідвідування уроків у школі. Кожному вчителю протягом чверті відвідати 2 – 3 уроки у викладачів свого (або спорідненого) предмета. Завучу т. Я. Лисак контролювати й вести облік взаємовідвідування, домагатися того, щоб не було жодного вчителя, який би не відвідував уроків інших учителів;

– кожному вчителю протягом чверті відвідати 1 – 2 уроки у 8-річній школі; завучу вести облік цього взаємовідвідування;

– кожному вчителю протягом року побувати один раз на уроках інших шкіл району, області (м. Кременчук, Кременес; 1 – 2 дні);

– окремі засідання педагогічної ради й методичних об'єднань присвячувати аналізу відкритих і взаємовідвідуваних уроків;

– директору й завучу регулярно поновлювати матеріали на стенді „Передовий педагогічний досвід”, використовуючи для цього вирізки з газет і журналів. Читання й обов'язкове впровадження матеріалів цього стенду є обов'язковим для всіх учителів;

– завучу регулярно поповнювати папки, які ведуться за тематичним і предметним принципами, вирізками з газет і журналів, статтями й замітками, де висвітлюється передовий педагогічний досвід; ці папки повинен проглядати час від часу кожен учитель;

– упровадження передового педагогічного досвіду є обов'язковим для кожного вчителя;

– посилити увагу до творчої лабораторії вчителя – процесу підготовки до уроку, поурочного плану, тематичного плану, плану виховної роботи; кращі плани зосереджувати в окремій папці, знайомити з ними вчителів;

– упровадження педагогічного досвіду; керівництво й контроль у цій галузі є найголовнішим обов'язком директора і вчителя [4].

В. О. Сухомлинський радив учителям два – три рази на рік здійснювати 3 – 4-денні поїздки до своїх колег у школи великих сіл і міста. „Вам треба побувати на уроках, поговорити з учителями. Треба побачити своїми очима той результат, до якого прагне, про який мріє кожний мислячий учитель, який працює творчо”, – писав павлівський учений [16, с. 524].

Наступною формою підготовки вчителів до формування культури здоров'я школярів була **самоосвіта педагогів**, що передбачала вивчення наук та створення власної виховної бібліотеки. Василь Олександрович говорив учителям: „Удосконалення педагогічної майстерності – це передусім самоосвіта, особисті ваші зусилля, спрямовані на підвищення власної культури праці і в першу чергу культури мислення” [16, с. 523].

В. О. Сухомлинський вважав, що кожен член педагогічного колективу – директор, завуч, бібліотекар, учитель, незалежно від предмета викладання, – повинні володіти глибокими та повними психолого-педагогічними й медико-біологічними знаннями для здійснення успішного валеологічного виховання учнівської молоді. „Щоб якомога краще знати здоров'я дитячого організму, я засів за спеціальну педагогічну літературу, – писав Василь Олександрович, – і з кожним місяцем дедалі більше переконувався, як важливо для педагога розуміти внутрішні фізіологічні, психічні, вікові, статеві процеси, що відбуваються в організмі вихованця” [14, с. 43].

Учений наполягав на розширенні особистого кругозору вчителів, усвідомленні ними своєї культурної місії. У його розумінні література для вихователів – це вся література (філософія, історія, світова література, педагогіка, психологія, фізіологія тощо), яка „живить педагогічну думку та творчість”. Цитуючи Івана Франка, павлівський учений зазначав: „сучасний учитель завжди повинен бути учнем”, адже

неможливо бути педагогом, наставником, якщо у Вас немає свого неповторного, глибокого особистого життя у світі книг [15, с. 410].

Бібліотека Павлиської середньої школи, яка налічувала 18 тисяч книжок (в особистій бібліотеці вчителів їх було понад 49 тис.) була одним з джерел самоосвіти всього педагогічного колективу. У ній було зібрано психолого-педагогічну літературу, твори відомих педагогів, фізіологів, психологів та медиків, твори, які увійшли у золотий фонд російської, української, білоруської, німецької літератури, та багато іншого. Василь Олександрович вважав створення власної виховної бібліотеки засобом нагромадження „по крихітці інтелектуального багатства й педагогічної мудрості виховання”. Своім колегам учений радив щомісяця купувати книжки, наукові журнали та газети: 1) з проблем науки, основи якої викладає вчитель; 2) про життя й боротьбу людей, образи яких є світочем, прикладом для молоді; 3) про душу людини – особливо дитини, підлітка, юнака, дівчини (книжки з психології). „Я твердо переконаний, – писав народний учитель, – що після закінчення педагогічного вузу вчорашній студент стає справжнім майстром педагогічної праці лише за тієї умови, коли протягом усього свого життя він вивчає психологію, поглиблює свої психологічні знання” [16, с. 507 – 508].

Особливо велике значення для всебічного розвитку й поглиблення знань учителів Павлиської середньої школи мало ознайомлення з проблемами науки, генетики, духовного життя суспільства тощо. В. О. Сухомлинський зазначав: „Немає жодної проблеми науки, техніки, мистецтва, яка не відбивалася б у практиці виховної роботи з учнями, не освітлювала б світлом знань розум дитини” [14, с. 55].

Наступним методом підготовки вчителів до формування культури здоров'я школярів є **саморефлексія**. В. О. Сухомлинський говорив педагогам: „Чим більше ви вивчаєте й спостерігаєте досвід своїх старших колег, тим необхідніші вам самоспостереження, самоаналіз, самовдосконалення, самовиховання. На основі самоспостереження, самоаналізу у вас народжуватимуться власні педагогічні ідеї” [16, с. 524].

Педагог, не думку вченого, є не лише представником наукового знання, однобічно спрямованого у своєму розвитку професіонала, але й особистістю, здатною до постійного духовного розвитку. Педагог як носій моральної культури, духовності та краси повинен чітко усвідомити своє людинотворче, людиноформувальне призначення. „Пам'ятайте, – закликав учителів В. О. Сухомлинський, – що вам бути не тільки викладачем, а й вихователем, учителем життя, наставником дітей та юнацтва” [16, с. 508].

Багатство та цілісність сформованої у педагога картини світу не можуть не відбитися на викладанні, тому його ціннісне ставлення до здоров'я, упевненість у необхідності дотримуватися канонів здорового способу життя прямо чи опосередковано будуть передаватися школярам, тобто переконання вчителів впливатимуть на переконання учнів. Сприймаючи себе як носія культурних цінностей та постійно вдосконалюючи себе як професіонал, педагог повинен активно формувати й свідомість учнів у плані цілісного бачення явищ та фактів життєдіяльності.

Як суб'єкт професійної діяльності педагог повинен усвідомлювати відповідальність за своє здоров'я та здоров'я учнів, демонструвати зразок поведінки, здорового способу життя, адже вчитель впливає на учня своєю особистістю, своєю чарівністю, привабливістю, ерудицією, загальною культурою, працелюбністю.

В. О. Сухомлинський добре знав, що процес формування культури здоров'я школярів значною мірою обумовлений тим, яким педагоги уявляють результат валеологічного виховання, як розуміють духовні, психічні та фізичні перетворення організму дитини, а головне – наскільки вони самі є стриманими, дисциплінованими,

сильними духом і тілом. Учитель повинен бути взірцем на духовному, психічному та фізичному рівнях.

Діяльність педагога належить до тієї категорії професій, у якій постійно присутні стресогенні фактори, що спричиняють виникнення неврозів та психосоматичних захворювань. „Наша робота – це робота серця й нервів, це буквально щоденна витрата величезних душевних сил, – писав Василь Олександрович, – наша робота – це повсякчасна зміна ситуацій, що викликає то посилене збудження, то гальмування [16, с. 426]. Зважаючи на це, учений давав такі поради педагогам:

- знати своє здоров'я та особливості своєї нервової системи й серця;
- уміти обачно витратити нервові сили в процесі повсякденної праці, володіти емоціями – не допускати, щоб „проросло зерно” таких негативних моментів, як похмурість, перебільшення чужих пороків, гіперболізація „ненормальних” дитячих намірів і дій. Уміння педагога керувати своїми емоціями, підтримувати оптимальний рівень емоційної напруги допомагає зберегти нервову систему, уникнути нервових зривів, емоційного перевтомлення, керувати емоційним станом учнів. Позитивний психічний стан педагога – емоційний фундамент, на якому формується здоров'ятворча діяльність;

- чергувати періоди великої напруженості розумових зусиль з періодами порівняно спокійними. Адже правильний відпочинок, особливо влітку й узимку, розвиває та зміцнює компенсаторні здатності нервової системи, сприяє виробленню витримки, урівноваженості, умінню підпорядкувати емоційні пориви контролю розуму;

- бути доброзичливим, оптимістично налаштованим, „вірити в людину”. Педагог зазначав, що невіра в людину може розростатися в „страшну ракову пухлину недоброзичливості”. Недоброзичливість – небезпечна недуга душі, яка позначається і на серці, і на нервах, саме з неї починається розлад здоров'я вчителів [16, с. 425 – 436].

Наступний метод підготовки вчителів до формування культури здоров'я учнів – це **складання перспективного плану виховної роботи**. В. О. Сухомлинський радив усім педагогам, навіть тим, хто працює лише в початковій школі, уявляти шлях виховної роботи до кінця – до закінчення середньої школи, до перших кроків самостійної праці: „Складіть план тієї діяльності, яка необхідна на подальші 10 – 15 років (не тільки в шкільних стінах, але й після закінчення школи) для того, щоб вихованець ваш став людиною з ясним, допитливим і розвинутим розумом, благородним серцем, золотими руками” [16, с. 646].

Павлиський педагог також радив складати план виховної роботи на період спілкування зі своїми вихованцями, на три роки – для вчителів початкових класів, на період навчання у IV – X класах – класному керівникові. Разом з тим необхідним було планування конкретної виховної роботи на більш обмежений період – чверть, місяць, тиждень.

Будучи високоорганізованою людиною, В. О. Сухомлинський ретельно складав свій план роботи на день, тиждень, місяць. За свідченням Г. Сухомлинської, у Василя Олександровича жодного дня не було без чітко спланованої роботи.

Проаналізувавши плани роботи Павлиської середньої школи, ми виявили, що особливо цікавими для нас є перспективні плани роботи на рік. Так, на 1952 – 1953 н. р. В. О. Сухомлинський запланував провести такі спортивно-оздоровчі заходи:

- 1) загальношкільний медичний огляд учнів на початку навчального року. Відповідальний – директор школи;
- 2) медичні огляди учнів проводити один раз на чверть. Відповідальний – директор школи;

3) кожному класному керівникові виробити режим праці учнів свого класу (відповідно до вікових особливостей дітей). Режим праці вивісити на робочій дощці класу. Відповідальні – класні керівники [13].

Плануючи роботу з фізичного виховання та здоров'язбереження на 1969 – 1970 н. р., педагогічним колективом Павлівської школи було визначено таке:

1. Кожному класному керівникові виробити для своїх вихованців режим праці й відпочинку, досягти виконання режимних правил (зокрема харчування простою здоровою їжею, щоденне чергування фізичної і розумової праці, фізичне загартування).

2. Не допускати безділля, розніженості. Дотримуватись правила: літній відпочинок – це зміна розумової праці фізичною, відпочинок – не безділля, а перерва в праці після втоми. Безділля розбещує людину.

3. У зимовий час, коли невеликий мороз, юнаки й дівчата, а також діти й підлітки виконують на повітрі посильну працю.

4. У спекотну погоду проводити уроки з молодшими школярами в „Зелених класах”.

5. Навчити всіх дітей добре плавати.

6. Кожному учневі зимою пройти на лижах не менше 10 км (у старших класах – не менше 50 км).

7. Влітку проводити велопробіг (з учнями 8 – 9 класів) на відстань 200 – 250 км.

8. Кожному 1 – 4 класу навесні й восени проводити в лісі по 3 – 4 дні.

9. Взимку у сприятливу погоду проводити в лісі по 1 – 2 дні (учням 5 – 8 класів).

10. На уроках фізичного виховання проводити спеціальні заняття з ослабленими дітьми.

11. Продовжувати роботу спортивних секцій: легкої атлетики, баскетболу, волейболу, шахів.

12. Систематично проводити заняття секцій з шахів для дошкільників і учнів 1 – 4 класів [12, с. 33 – 34].

Аналізуючи плани позакласної роботи на тиждень, ми бачимо, що робота з формування культури здоров'я школярів носила систематичний характер, проводилась під час навчального процесу й канікул. Так, під час новорічних канікул 8 січня 1965 р. директор школи проводив спортивні змагання з учнями Онуфрієвської школи [9]. У плані позакласної роботи на тиждень весняних канікул з 25 по 30 березня 1968 р. також заплановано проведення спортивних заходів [10].

Наступним методом підготовки вчителів до формування культури здоров'я школярів було **ведення щоденника вчителя**. Цей щоденник мав містити особисті записи, помітки про систему педагогічних дій, про особливості розвитку кожного окремого учня, його побут, умови життя, стан здоров'я, харчування, духовні цінності тощо.

Педагогічний колектив Павлівської середньої школи вважав за свій обов'язок постійне вивчення та письмове анотування індивідуальних особливостей розвитку дітей, їхньої анатомії та фізіології тощо. „Кожний наш учитель знає кожного з 570 учнів, без цього ми не уявляємо повноцінного духовного життя колективу: знає середовище, у якому формувалася особистість дитини до вступу до школи й формується зараз; знає особливості її мислення, пізнання навколишньої дійсності, розумової праці; знає індивідуальні риси її характеру; знає сили, здібності, інтереси, захоплення, труднощі, радощі і прикроси” [14, с. 56].

Старанно ведучи такий щоденник 32 роки, В. О. Сухомлинський зміг зібрати дані про кругозір та уявлення майже двох тисяч учнів, про їхнє здоров'я (зріст, вагу, розвиток фізіологічних систем організму тощо), про те, які книжки є в домашніх

бібліотеках школярів, яка освіта в батьків, скільки часу приділяють мати й батько вихованню дітей.

Таке лонгітюдне спостереження в ході навчального процесу одних і тих самих явищ дало змогу колективу Павлівської середньої школи глибоко вивчити, проаналізувати й на основі цього зробити висновки про взаємозв'язок та взаємозалежність педагогічних впливів, доміанти виховання тощо.

Наступним методом підготовки вчителів Павлівської середньої школи до формування культури здоров'я школярів було ведення ними **спеціальних записників**. Для педагогів стало правилом стежити за найновішими успіхами й досягненнями наук, накопичувати цікаві факти, інновації, методи та прийоми педагогічної роботи. В. О. Сухомлинський з цього приводу писав: „У моїй лабораторії, як я називаю свій робочий кабінет, лежить купа зошитів (кожній науці або науковій проблемі відведено окремих загальний зошит), у них – тисячі виписок з журналів, вирізок з газет” [14, с. 44].

Аналіз архівних матеріалів меморіально-педагогічного музею В. О. Сухомлинського засвідчив наявність у Василя Олександровича записника з медичної педагогіки під назвою „Здоров'я. Фізична та розумова праця” [2]. Цей зошит є своєрідною абеткою валеологічного виховання, збірником принципів побудови здоров'язберігаючого навчально-виховного процесу.

Дослідження цих матеріалів ще раз засвідчує оригінальність погляду В. О. Сухомлинського на проблему формування здоров'я особистості як інтегральної характеристики духовного, психічного, фізичного та соціального розвитку.

Аналізуючи свою роботу, заглиблюючись у деталі педагогічної майстерності, кожен учитель Павлівської середньої школи протягом року працював над дослідженням певної проблеми. Повідомлення про процес та результати пошукової роботи було розглянуто на засіданнях педагогічної ради, психологічного семінару та методичних об'єднаннях учителів. За результатами цієї роботи було оформлено методичні рекомендації, пам'ятки, у наукових виданнях надруковано статті. Згодом у Павлівській середній школі склалася традиція збирати й систематизувати ці матеріали, об'єднуючи їх у **рукописному журналі „Педагогічна думка”**.

Для нашого дослідження цікавою є пошукова робота вчительки математики Г. Вовченко на тему: „Щоб людину виховувати, треба її знати”. Авторка доводить колегам необхідність вивчення вікових особливостей індивідуального психічного та фізичного розвитку школярів, адже саме вони, на її думку, є визначальними у „становленні особистості, її характеру, поведінки, звичок та інтересів” [7, с. 17 – 25].

Аналіз робіт, які увійшли до „Педагогічної думки”, дозволяє зробити висновки про актуальність проблеми формування здоров'я та культури здоров'я учнів Павлівської середньої школи.

На початку роботи, спрямованої на вивчення майбутніх школярів, їхнього здоров'я та індивідуальних особливостей розвитку, педагогічний колектив Павлівської середньої школи переконався у важливості спільної роботи з сім'ями дітей. Повсякденні бесіди з батьками привели вчителів до висновку про необхідність прищеплення батькам валеологічних знань і педагогічної культури. Так, у школі було створено **батьківську школу** з такими групами: 1) подружжя, у яких ще немає дітей; 2) батьки дошкільників – дітей, яким іти в школу через 1, 2, 3 роки; 3) батьки учнів I – II класів; 4) батьки учнів III – IV класів; 5) батьки учнів V – VII класів; 6) батьки учнів VIII – X класів; 7) батьки учнів, що мають вади в розумовому й фізичному розвитку.

Заняття у батьківській школі проводилися двічі на місяць у кожній групі, мали форму лекцій, колективних обговорень, дискусій та індивідуальних бесід. Лекції

читали директор, завуч, організатор позакласної роботи, найдосвідченіші вчителі та лікарі.

На заняттях батьківської школи педагоги розповідали батькам про норми та аномалії фізичного та психічного розвитку, вчили, як правильно виховувати дітей, як зміцнювати й берегти їхнє здоров'я, розвивати розумові здібності, як запобігти нервовим захворюванням, як виховати любов до праці, до навчання й до оточення. „Турбота про здоров'я і моральний розвиток стали предметом нашої сімейної педагогіки”, – писав В. О. Сухомлинський [15, с. 445].

Таким чином, наше дослідження окресленої проблеми дозволяє зробити такі висновки: по-перше, адміністрація Павлівської середньої школи мала оригінальне бачення цієї проблеми: підготовка вчителів до процесу формування культури здоров'я школярів не зводилась лише до накопичення педагогами валеологічних знань і до оволодіння здоров'язберігаючими технологіями; по-друге, накопичення вчителями у процесі самоосвіти сукупності антропологічних знань та гуманістична орієнтація начально-виховного процесу стали базою для створення у школі здоров'ятворчого середовища; по-третє, підготовка вчителів до формування культури здоров'я школярів мала системний характер, ґрунтувалася на розумінні цілісної сутності здоров'я, ставила за мету всебічне формування особистості – Людинотворення; по-четверте, результатом цілеспрямованої підготовки вчителів до формування культури здоров'я школярів став синтез високого професіоналізму й внутрішніх властивостей педагога, що виявлялося у володінні методикою викладання, наявності високоморальних принципів життєдіяльності, розумінні важливості власного здоров'я і усвідомленні домінанти культури здоров'я у навчально-виховному процесі.

Проведене дослідження не претендує на вичерпну глибину висвітлення всіх аспектів науково-педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського щодо формування культури здоров'я школярів. Подальшого наукового аналізу потребують такі питання, як: організація ефективної взаємодії школи, сім'ї й громадськості в процесі формування культури здоров'я школярів; удосконалення форм, методів, засобів і діагностичного інструментарію формування культури здоров'я школярів у процесі навчальної та позанавчальної роботи тощо.

Список використаної літератури

1. Відеозапис спогадів Ганни Іванівни Сухомлинської // Павлівський меморіально-педагогічний музей В. О. Сухомлинського
2. Здоров'я. Фізична та розумова праця. Медична педагогіка / Рукопис В. Сухомлинського // Павлівський меморіально-педагогічний музей В. Сухомлинського ПМС КН 2401 – 96 с.
Дп 86
3. Книга протоколів засідань педагогічної ради Павлівської середньої школи 1956 – 1957 // Павлівський меморіально-педагогічний музей В. Сухомлинського. – ППММС № 13014 – 61 с.
4. Книга протоколів засідань педагогічної ради Павлівської середньої школи 1961 – 1962 // Павлівський меморіально-педагогічний музей В. Сухомлинського. – ППММС № 18846 - 85 -86 с.
5. Книга протоколів засідань психологічного семінару Павлівської середньої школи 14.09.65 – 16.09.68 рр. // Павлівський меморіально-педагогічний музей В. Сухомлинського. – ПМС КН1839 – 54 с.
Ру 611
6. Педагогічна думка : Рукописний журнал Павлівської середньої школи. 1963 – 1964 н. р. ПМС КН 2439 – 148 с.

- Ру 1089
7. Педагогічна думка : Рукописний методичний журнал Павлівської середньої школи. 1960 р. ПМС КН 1852 – 87 с.
- Ру 624
8. Педагогічна думка : Рукописний методичний журнал Павлівської середньої школи. 1966 – 1967 н. р. ПМС КН 1846 – 67 с.
- Ру 618
9. План позакласної роботи на тиждень (з 25.03 по 30.03.68 р)
ПМС КН 2219
Ру 991
10. План позакласної роботи на тиждень (з 3.10 по 8.10.66 р) ПМС КН 2158
Ру 930
11. План роботи Павлівської середньої школи на 1969 – 1970 навчальний рік. ЛВ 1527 – С. 33 – 34.
12. План роботи Павлівської середньої школи Онуфрієвського району Кіровоградської області на 1952 – 1953 навчальний рік. ПМС КН 1921. – 49 с.
Ру 693
13. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : В 5-ти т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 1. – С. 209 – 400.
14. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : В 5-ти т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 4. – С. 7 – 390.
15. Сухомлинський В. О. Статті / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : В 5-ти т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 5. – 639 с.
16. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : В 5-ти т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 2. – С. 419 – 654.
17. Шенделева С. В. Подготовка будущих учителей к формированию культуры здоровья школьников в педагогических вузах России: 1918 – конец 90-х гг. XX в. : автореф. дис. на соиск. ученой степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Общая педагогика, история педагогики и образования” / С. В. Шенделева. – Чита, 2008. – 22 с.

Spysok vykorystanoi literatury

1. Videozapys spohadiv Hanny Ivanivny Sukhomlynskoï // Pavlyskyi memorialno-pedagogichnyi muzei V.O. Sukhomlynskogo
2. Zdorovia. Fizychna ta rozumova pratsia. Medychna pedagogika / Rukopys V.O. Sukhomlynskogo // Pavlyskyi memorialno-pedagogichnyi muzei V.O. Sukhomlynskogo. PMS KN 2401 – 96 s.
Dp 86
3. Knyga protokoliv zasidan padagogschnoi rady Pavlyskoi serednoi shkoly 1956 – 1957 // Pavlyskyi memorialno-pedagogichnyi muzei V.O. Sukhomlynskogo. – RPPMMS № 13014 – 61 s.
4. Knyga protokoliv zasidan padagogschnoi rady Pavlyskoi serednoi shkoly 1961 – 1962 // Pavlyskyi memorialno-pedagogichnyi muzei V.O. Sukhomlynskogo. – RPPMMS № № 18846 - 85 -86 s.
5. Knyga protokoliv zasidan psykholoichnogo seminaru Pavlyskoi serednoi shkoly 14.09.65 – 16.09.68 rr. // Pavlyskyi memorialno-pedagogichnyi muzei V.O. Sukhomlynskogo. – PMS KN 1839 – 54 s.
Ru 611

6. Pedagogichna dumka : Rukopysnyi zhurnal Pavlyskoi serednoi shkoly 1963 – 1964 n. r. PMS KN 2439 – 148 s.
Ru 1089
7. Pedagogichna dumka : Rukopysnyi metodychnyi zhurnal Pavlyskoi serednoi shkoly. 1960 r. PMS KN 1852 – 87 s.
Ru 624
8. Pedagogichna dumka : Rukopysnyi metodychnyi zhurnal Pavlyskoi serednoi shkoly. 1966 – 1967 n. r. PMS KN 1846 – 67 s.
Ru 618
9. Plan pozaklasnoi roboty na tyzhden (z 25.03 po 30.03.68 r.) PMS KN 2219
Ru 991
10. Plan pozaklasnoi roboty na tyzhden (z 3.10 po 8.10.66 r) PMS KN 2158
Ru 930
11. Plan roboty Pavlyskoi serednoi shkoly na 1969 – 1970 navchalnyi rik. LV 1527 – S. 33 – 34.
12. Plan roboty Pavlyskoi serednoi shkoly Onufriievskogo raionu Kirovogradskoi oblasti na 1952 – 1953 navchalnyi rik. PMS KN 1921. – 49 s.
Ru 693
13. Sukhomlynskyi V.O. Dukhovnyi svit shkoliara / V.O. Sukhomlynskyi // Vybr. tv. : V 5 t.– K. : Rad. shk., 1976. – T. 1. – S. 209 – 400.
14. Sukhomlynskyi V.O. Pavlyska serednia shkola / V.O. Sukhomlynskyi // Vybr. tv. : V 5 t.– K. : Rad. shk., 1977. – T. 4. – S. 7 – 390.
15. Sukhomlynskyi V.O. Statti / V.O. Sukhomlynskyi // Vybr. tv. : V 5 t.– K. : Rad. shk., 1977. – T. 5. – 639 s.
16. Sukhomlynskyi V.O. Sto porad uchytelvi / V.O. Sukhomlynskyi // Vybr. tv. : V 5 t.– K. : Rad. shk., 1977. – T. 2. – S. 419 – 654.
17. Shendeleva S.V. Podgotovka budushikh uchitelei k formirovaniu kulturi zdorovia shkolnikov v pedagogicheskikh vuzakh Rossii: 1918 – konets 90-kh gg. XX v. : avtoref. dis. na soisk. uchenoi step. kand. ped. nauk : spets. 13.00.01 „Obshchaia pedagogika, istoriia pedagogiki i obrazovaniia” / S.V. Shendeleva – Chita, 2008. – 22 s.

Карпенко М. І. Підготовка вчителів до формування культури здоров'я школярів у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського: ретроспективний аналіз

У дослідженні шляхом ретроспективного аналізу виявлено форми і методи підготовки вчителів до формування культури здоров'я учнів у школі В.О. Сухомлинського. Створена зусиллями педагогічного колективу Павльської середньої школи повна і завершена система формування культури здоров'я учнів була першим досвідом валеологічного виховання не тільки в нашій країні, але і в світі.

Karpenko M. I. Preparation of teachers for formation of culture of health of schoolboys in pedagogical heritage of V. A. Sukhomlinsky: a retrospective analysis

This research revealed by retrospective analysis of the identified forms and methods of training teachers to the formation of culture of health of students in the school of V. Sukhomlinsky. Complete and final system of building pupils' health culture was created by V. Sukhomlinsky and teaching staff of Pavlysh school and it was the first experience of valeological education not only in our country but also in the world.

Key words: pedagogical heritage of V. Sukhomlynsky; teacher training; schoolchildren health culture formation; spiritual health; psychological health; physical health.